

Ur Mikael Börjesson, et al. (eds.),
*Fältanteckningar. Utbildnings- och
kultursociologiska texter tillägnade
Donald Broady*, Skeptronserien, SEC,
Uppsala universitet, 2006, 435p.

Befrielsesteologins tidiga historia

Ulf Borelius

Befrielsesteologins uppkomst är vanligtvis intimt förknippad med den peruanske teologen Gustavo Gutiérrez liv och teologiska författarskap. Han sägs vara den förste befrielsesteologen. Det påstås att han både skapade benämningen befrielsesteologi och var först med att diskutera relationen mellan frälsning och befrielse. Detta skall ha skett vid ett och samma tillfälle, under en föreläsning i den peruanska kuststaden Chimbote, i juli 1968. Gustavo Gutiérrez tillhör själv dem som hävdar detta.

Den teologiska kärnan i befrielsesteologin är idén om att frälsning och befrielse hör ihop. Gutiérrez beskriver det på följande sätt: ”Att tala om en befrielsesteologi innebär att söka ett svar på frågan: vilken relation finns mellan frälsningen och människans befrielse som historisk process?”¹

En som var före Gustavo Gutiérrez med att både reflektera kring relationen mellan frälsning och befrielse och att använda uttrycket befrielsesteologi var den paraguayanske teologen och sociologen Gilberto Giménez. Redan i december 1965, i en ledare i veckotidningen *Comunidad*, använde han begreppet befrielse i ett teologiskt sammanhang.

I själva verket är julen den glada nyheten om att vår befrielse har börjat i exakt det ögonblick som Den som bor 'i Guds rikedom och härlighet' började leva med de små, de fattiga och de vanlottade på denna jord. [...] Och Latinamerika – med lilla Paraguay i sitt inre –, har idag den fasta viljan att göra slut på eran av socioekonomisk kolonialism och feodalism, för att helt och fullt bli en del av tjugonde århundradets värld, vilket betyder ekonomisk utveckling och verklig politisk frihet. Detta är också hoppet, den stora förhoppningen hos vårt folk. Men det är ett mänskligt och världsligt hopp som närs av julens mysterium och dess löfte om universell befrielse. [...] Se här, följaktligen, vårt lidelsefulla förbud för det paraguayanska folket i denna julafton, år 1965: att Kristi nya födelse 'enligt köttet' befriar det [folket] från förtrycket och misären.²

¹ Gustavo Gutiérrez, *Teología de la liberación. Perspectivas*, CEP, Lima 1971, p. 63.

² Gilberto Giménez, ”Editorial. Por una navidad libre”, i *Comunidad* Número 420, 1965.

För Giménez är julen ett budskap om befrielse. Drömmen om befrielse från socioekonomisk kolonialism och feodalism är ett mänskligt och världsligt hopp som närs av julmysteriet och löftet om universell befrielse. Julmysteriet och universell befrielse är här två centrala begrepp. Julmysteriet handlar om Kristi inkarnation, det vill säga Guds människoblivande. För Giménez utgör inkarnationen en förbindelse mellan den världsliga befrielsen från trældom och fattigdom och frälsningen från syndens slaveri. Kristus är frälsaren, den som befriar oss från våra synder och ger oss evigt liv. Men i sin "köttsliga" gestalt är han också den som befriar oss från världsligt förtryck och misär. Den universella befrielsen är alltså en befrielse som börjar i historien, som befrielse från tyranni, exploatering och alienation (kolonialism och feodalism), och som fullbordas i Gudsrikets uppfyllelse. Det finns således en kontinuitet mellan historisk befrielse och frälsning. Frälsning är befrielse, men också något mer.

Citatet ovan innehåller alltså tankegångar som kom att bli centrala inom befrielse-teologin. Vid denna tid var tankegångarna nog mer ett resultat av spontanitet än av en djuplodande reflexion. För det är först under 1966 och, framförallt, 1967 som Giménez mer grundligt reflekterar över relationen mellan befrielse och frälsning.

Vem är Gilberto Giménez?

Simeón Gilberto Giménez Montiel föddes den 1 juni 1927, på den paraguayanska landsbygden, i ett område som heter Mbatoví. Han levde de första åren på landsbygden, men den mesta tiden av sin uppväxt tillbringade han i stadsmiljö. Socialt sett tillhörde familjen Giménez en fraktion av den lägre medelklassen som karaktäriserades av ett större innehav av kulturellt kapital än av ekonomiskt kapital.

Redan vid femton års ålder anträdde Gilberto Giménez den långa vandringen mot prästerskapet. Efter att ha fullbordat primärskolan och att ha läst ett år på en privat sekundärskola, började han läsa vid ärkestiftets lägre seminarium: Seminario Metropolitano de Asunción. Giménez utmärkte sig snart som en duktig elev. Efter första året fick han ett stipendium av biskopen i La Plata, Argentina, och fullföljde sina lägre seminariestudier på seminariet i La Plata.

De egentliga präststudierna bedrev Giménez vid jesuiternas universitet i Comillas, Spanien, och vid Gregoriana universitetet i Rom. Han prästvigdes i Rom i april 1954.

Efter prästvigningen studerade han samhällsvetenskapliga ämnen under två år vid Instituto di Scienze Sociali, som tillhörde Gregoriana universitetet. 1956 fick han ta emot en guldmedalj, som instiftats av påven Pius XII, för att ha utmärkt sig som sin generations bästa student vid Gregoriana.

Giménez återvände till Paraguay i november 1956. Han började omedelbart arbeta som pastoral rådgivare åt den katolska studentrörelsen. Detta uppdrag behöll han fram till början av 1970-talet.

Under perioden 1962–1969 var Giménez även chefredaktör för veckotidningen *Comunidad*. Tidningen, som var ett halvofficiellt organ för den paraguayanska biskopskonferensen, kom under Giménez tid att karaktäriseras av ett starkt engagemang för den nationella verkligheten och sina systematiska attacker mot General Stroessners diktatur. *Comunidad* uppnådde sin storhetstid under åren 1968 och 1969. Den var då en av de viktigaste opinionsbildarna i Paraguay.

Arbetet med *Comunidad* ledde till konflikter med Stroessnerdiktaturen. I oktober 1969 stängde regeringen tidningen och Giménez hotades till livet och ut-sattes för förtalskampanjer. Giménez gick därför under jorden en tid.

Ett par år senare bestämde Giménez sig för att lämna prästerskapet. Vid samma tid förvärrades Stroessnerdiktaturens förföljelse av honom. Då han fruktade för sitt liv flydde han till Mexico i slutet av juli 1972. Samma månad laicerades han av påven.

I Mexiko har Giménez alltid arbetat som sociolog. Sedan 1979 är han verksam som forskare och lärare i sociologi vid Universidad Nacional Autónoma de México. Som sociolog har han framförallt intresserat sig för religionssociologi, kultursociologi, globaliseringen och analyser av den politiska diskursen.

En av Giménez första publicerade texter är *Para una teología de las relaciones entre la Iglesia y el Mundo*. Redan här slår han uttryckligen fast att frälsning är befrielse. Texten innehåller en teologisk reflektion över förhållandet mellan kyrkan och världen, i relation till situationen på de latinamerikanska universitetet. En utgångspunkt för Giménez är att kyrkan i Latinamerika står handfallen inför och är frånvarande i den sociala förändringsprocessen. Han tar detta som ett tecken på att det i Latinamerika finns en dualism mellan kyrkan och världen. Giménez ser det som en nödvändighet att övervinna denna dualism. Föreställningen om två parallella världar (teologin om särskiljandet mellan planen), en helig och en profan värld, på vilken dualismen vilar, är vilseledande. Giménez menar att kyrkan inte bara "är i världen" utan är, liksom världen, historia. Kyrkan är uppbyggd av historiska aktörer, det vill säga människor. De kristna kan inte "gå till världen" då de redan befinner sig där. Det är Gudsfolkets (en bild av kyrkan som fick officiellt erkännande vid Andra Vatikanconciliet, 1962–1965) kallelse att vara fullständigt och medvetet värld, att vara en del av världen. Gudsfolket måste solidariser sig med världen. Denna solidaritet uttrycks genom ett upplyst och kritiskt världsligt engagemang. Kyrkans mission är vidare att vara ett tecken på och tjäna frälsningen, som är befrielse från synd i alla dess dimensioner: fysisk, psykologisk, kosmisk, social, historisk och strukturell. Frälsningen skall förstås som en historisk process med en social dimension, vilken bland annat inbegriper kamp mot sociala orättvisor och förverkligandet av en mänsklig gemenskap. Frälsningen börjar i detta livet men fullbordas först i det eviga livet.³

En kort tid efter publiceringen av *Para una teología de las relaciones entre la Iglesia y el Mundo* deltog Giménez i en konferens med namnet "Latinamerikanskt seminarium om pastoralt arbete vid universitet" som den katolska studentorganisationen MIEC-JECI organiserade i Mexico City, i juni 1967. Konferensen var en del i MIEC-JECI:s ansträngningar att skapa en katolsk studentrörelse i Latinamerika som kännetecknades av ett världsligt engagemang.

³ Giménez, *Para una teología de las relaciones entre la Iglesia y el Mundo*, Servicio de documentación del MIEC-JECI, Serie 1 Documento 3, Centro de documentación MIEC-JECI, Montevideo 1967.

Giménez teologiska reflexioner från Mexico City publicerades under titeln *Antropología y teología del compromiso*. En utgångspunkt i texten är de latinamerikanska ländernas tillstånd av underutveckling. Denna situation har enligt Giménez uppstått genom ett beroende av specifika maktcentra som monopoliserar vetenskapen och teknologin. Underutvecklingen kan bara övervinnas genom en kulturell befrielse. Detta kräver i sin tur ett organiserat, eller kollektivt, handlande för sociala förändringar, det vill säga ett engagemang.⁴

En andra, och mer specifik, utgångspunkt är utvecklingen av engagemanget för en förändring av de latinamerikanska universiteten. Detta engagemang tog sig först uttryck i en tro att det gick att förändra universitetet inifrån, utan hänsyn till det övriga samhället. Successivt blev man dock medveten om att en reformering av universiteten förutsätter en förändring av det omgivande samhället. Men snart började man även inse att nationella förändringar kräver en befrielse från globala maktcentra.⁵

De kristna på universiteten frestas ofta i denna situation till ett förment "apolitiskt" handlande, vilket enligt Giménez är detsamma som ett ställningstagande för status quo. Giménez menar därför att de kristnas engagemang måste mogna, och alltmer orientera sig i riktning mot förändring och de värderingar som gör befrielsen möjlig.⁶

Det är mot denna bakgrund som Giménez skisserar en teologi om ett världsligt engagemang. Han inleder med en definition av begreppet engagemang – "compromiso". Engagemang är för Giménez framförallt handling. Men inte vilken handling som helst, utan en handling som inbegriper ett kritiskt medvetande om den historiska situationen och ett ideologiskt perspektiv. Med ideologi menas här: rationalisering av en gruppns intressen och värderingar. Det är denna kombination av kritisk medvetenhet och ideologiskt perspektiv som ger upphov till en politisk medvetenhet, vilken är en förutsättning för ett äkta engagemang. För att påverka historien och skapa densamma måste man integrera sitt handlande i ett institutionellt och solidariskt handlande.⁷

Giménez fortsätter därefter med att precisera de antropologiska grunderna för ett världsligt engagemang. För honom är människan ett vara-i-världen och ett vara för världen. Men hon är också ett solidariskt vara som är kallat att medvetet och innovativt bekräfta denna solidaritet. En solidarisk person är en som är öppen för mångfald, kamratligt sinnad och i stånd att förverkliga en sann mänsklig gemenskap.⁸

⁴ Gilberto Giménez, "Antropología y teología del compromiso", pp. 37–69 i *Iglesia Universidad*, Centro de documentación MIEC-JECL, Montevideo 1968, pp. 46–47.

⁵ *Ibid.*, pp. 46–47.

⁶ *Ibid.*, p. 47.

⁷ *Ibid.*, pp. 37–40.

⁸ *Ibid.*, pp. 41–46.

Människans bibliska kallelse är att förverkliga sig själv och Guds plan. Hon gör detta genom att vara aktiv, delta i skapandet av världen, och vara framdrivande av historien. Människan är trogen sin kallelse när hon handlar solidariskt gentemot andra och arbetar för förändring. Att vara kristen innebär ur detta perspektiv att man aldrig slår sig till ro utan ständigt strävar efter att förbättra världen.⁹

Den kristnes världsliga engagemang är ett vittnesbörd om den kristna kärleken till nästan och till Gud. Denna kärlek kommer till uttryck i en aktiv solidaritet med människorna, vilket samtidigt är en kärlekshandling i Kristus och för Kristus. Den kristna kärleken tar sig sålunda konkreta uttryck i tiden och rummet. Att ge de fattiga hjälp och ekonomiskt bistånd är ett exempel på detta, men enligt Giménez är det ett utvecklade uttryck för den kristna kärleken. Det finns andra och mer effektiva sätt att engagera sig, till exempel för utveckling, humanisering, befrielse och socioekonomiska förändringar. Att älska sina medmänniskor genom ett konkret engagemang är en manifestation av ”den nya människan”, den i Kristus återuppståndne människan.¹⁰

Efter att ha lagt denna antropologiska och teologiska grund för ett världsligt engagemang går Giménez över till att utifrån denna göra en teologisk reflektion kring befrielse. Han inleder med att konstatera att befrielse är ett tidens tecken¹¹ i Latinamerika. ”Sålunda, till exempel, har man sett att ’tidens tecken’ i Latinamerika för oss uppenbarar en fundamental längtan efter befrielse och rättvisa.”¹² Detta innebär en utmaning för kyrkan och de kristna att engagera sig för befrielse (från underutveckling och till ett humanare samhälle).¹³

Giménez ställer sig därefter, under rubriken ”Ett bidrag till en frälsningsteologi”¹⁴, frågan om vilken relation som finns mellan befrielse och frälsning: ”Finns det någon beröringspunkt mellan begreppet ’mänsklig befrielse’ och begreppet kristen frälsning?”¹⁵

Begreppet frälsning inbegriper enligt Giménez en idé om befrielse. Frälsning är således befrielse men samtidigt något mer. Och på samma sätt som man brukar skilja mellan befrielse/frihet från och befrielse/frihet till, menar Giménez att begreppet frälsning har både negativa och positiva aspekter. I sin negativa bemärkelse innebär frälsning befrielse från synd som ytterst innebär frånvaro av kärlek. Man skulle därför kunna tro att den bara har med det personliga och individuella att göra, men för Giménez har synden även en social, strukturell och historisk dimension.¹⁶

⁹ Ibid., pp. 48–55.

¹⁰ Ibid., pp. 55–62.

¹¹ Uttrycket ”tidens tecken” används här i en religiös betydelse.

¹² Giménez, op. cit. 1968, p. 63.

¹³ Ibid., pp. 63, 66.

¹⁴ Ibid., p. 66.

¹⁵ Ibid., p. 66.

¹⁶ Ibid., pp. 67–68.

I en positiv bemärkelse betyder frälsning en gradvis ökande integrering i en universell gemenskap med alla människor och med Kristus. Denna process understöds dels av kärleken till nästan och till Gud, dels av Kristi solidaritet med alla människor. Det eviga livet är för Giménez en fulländning av denna gemenskap.¹⁷

Frälsningen startar sålunda här och nu. Det är en historisk process som förverkligas i tiden och rummet. Men den fullbordas först i det eviga livet.¹⁸

Mänsklig befrielse är en provisorisk och relativ förmedling av frälsningen. Att arbeta för befrielse från förtryck, alienation och orättvisor, det vill säga från synden i dess historiska, sociala och strukturella konkretioner, är detsamma som att arbeta för frälsningen.

Varje gång man uppnår en seger över förtrycket, alienationen och orättvisan inträffar något av frälsningens mysterium i historien. All strid för mänsklig befrielse representerar ett steg framåt mot den totala frälsningen, mot det slutgiltiga fullbordandet av frälsningen genom den eskatologiska ankomsten av Riket.¹⁹

Gilberto Giménez försöker sålunda i *Antropología y teología del compromiso* att ge ett preliminärt svar på frågan om vilken relation som finns mellan frälsning och befrielse. Enligt Gustavo Gutiérrez och andra handlar befrielseologi om att göra just detta, om att försöka hitta ett svar på denna fråga.

Intressant nog vet vi dessutom att Giménez strax efter konferensen i Mexico City använde termen befrielseologi som beteckning på denna typ av teologiska reflexioner. Han gjorde det i ännu en hittills ouppmärksamman artikel som publicerades i tidskriften *Pastoral popular*, i oktober-novembernumret 1967, under titeln *Aclaraciones sobre el concepto de Subdesarrollo como fenómeno de dependencia*. Precis som antyds i titeln behandlar artikeln huvudsakligen begreppet underutveckling som en konsekvens av beroende. Men Giménez kommer även in på vad beroendet innebär för de kristna. Han hävdar att den kulturella befrielsen och befrielsen från beroendet i grunden måste präglade det kristna engagemanget. De specialiserade apostoliska lekmannarörelserna måste engagera sig i den latinamerikanska verkligheten, som karaktäriseras av beroende, om de skall ha någon mening. Situationen i Latinamerika utgör en utmaning för de kristna. Det finns därför, enligt Giménez, många teologer som söker en teologi för förändring eller, som han också säger, en befrielseologi (una teología de la liberación), som han definierar som ett närmande av frälsningsteologin till mänsklig befrielse.

¹⁷ Ibid., p. 68.

¹⁸ Ibid., p. 68.

¹⁹ Ibid., p. 69.

Vi lever i detta, man gör en teologi för förändring i Latinamerika, det finns många tänkare, det finns många teologer som försöker finna vägen till en 'teologi för förändring', en utvecklingsteologi, en befrielsesteologi, ett närmande av frälsningsteologin till den mänskliga befrielsen.²⁰

Det är värt att notera att Giménez här verkar använda utvecklingsteologi och befrielsesteologi som ekvivalenta uttryck. De är båda benämningar på en teologi för förändring som är under utformning. Till skillnad från befrielsesteologi var utvecklingsteologi vid denna tid ett allmänt känt och använt uttryck i Latinamerika. Giménez tycks dock här delvis ge det en ny innebörd. Den vedertagna uppfattningen inom utvecklingsteologin var att utveckling är en endogen process där underutveckling är ett förstadium till utveckling. Enligt Giménez förutsätter utveckling i Latinamerika befrielse från beroende och förtryckande strukturer. Att han trots dessa skillnader fortsätter att använda uttrycket utvecklingsteologi kan tyda på att han åtminstone i viss mån såg de nya teologiska strävandena som en radikaliserings och vidareutveckling av utvecklingsteologin. Samtidigt tycks han inte helt nöjd med ordet utvecklingsteologi som beteckning på de nya teologiska tendenserna, därav användningen av uttrycket befrielsesteologi.

Att något nytt är i vardande framgår tydligt av citatet. Giménez säger exempelvis att teologer *söker* vägen till en teologi för förändring. De har alltså inte funnit den än. Även det avslutande förtydligandet, att det är en teologi där frälsningsteologin relateras till den mänskliga befrielsen, tyder på att det är frågan om en nyskapelse. Om det var frågan om något välkänt skulle en dylik förklaring vara överflödig. Det ligger därför nära tillhands att anta att även uttrycket befrielsesteologi, som tydligt är kopplat till dessa nya strävanden inom teologin, är förhållandevis nymyntat vid denna tidpunkt. Kanske är detta rentav första gången som uttrycket används.

Samtidigt skulle detta kunna motsägas av att Giménez säger i citatet ovan att det finns många teologer som söker en befrielsesteologi. Det skulle kunna innebära att beteckningen redan vid denna tid var bekant för latinamerikanska teologer, i varje fall vissa av dem. Tyvärr säger citatet oss inget om vilka dessa teologer eventuellt skulle kunna vara.

Giménez återkommer i några senare texter till förhållandet mellan frälsning och befrielse. Påsken 1968 använder han påskmysteriet i en ledare i *Comunidad* för visa på denna relation. Påskmysteriet handlar om Kristi död och uppståndelse. För Giménez är inte detta något som bara hände en gång för länge sedan utan något som ständigt återupprepas i historien. Han menar att Kristus dör och återuppstår i de förtrycktas misär och befrielse i alla tider.

²⁰ Giménez, "Aclaraciones sobre el concepto de Subdesarrollo como fenómeno de dependencia", pp. 23–31 i *Pastoral popular* Número 102, octubre-noviembre (1967), p. 31.

Som en följd av Inkarnationen och den ojämförbara solidaritet som den inlett mellan det mänskliga och det gudomliga, upphör Kristus aldrig att förnya sitt öde av död och uppståndelse i de fattigas, de marginaliserades och de förtrycktas öde i alla tider. Kristus dör och återuppstår alltid i förtrycket av och i befrielseprojekten bland de underutvecklade folken. Han dör och återuppstår också i misären och i de marginaliserade klassernas strävanden efter [alternativt: drömmar om] rättvisa, i hjärtat av de av social orättvisa sjuka samhällena.²¹

När Gustavo Gutiérrez håller sitt berömda tal i Chimbote, i juli 1968, hade Giménez sammanfattningsvis inte bara diskuterat relationen mellan befrielse och frälsning utan också redan använt uttrycket befrielse-teologi. Giménez hade också hunnit göra en ”befrielse-teologisk” tolkning av både jul- och påskmysteriet. Det är därför inte längre möjligt att instämma med Gutiérrez när han säger att: ”The name and reality of ’liberation theology’ came into existence at Chimbote, Peru, in July 1968, only a few months before Medellín.”²² Vi vet idag att befrielse-teologin inte föddes i Chimbote, 1968. Det är omöjligt att ange ett bestämt datum då befrielse-teologin uppstod. Både Gustavo Gutiérrez och Gilberto Giménez hör till befrielse-teologins pionjärer, men ingen av dem kan egentligen sägas vara dess ”grundare”. Befrielse-teologins uppkomst kan bara förstås som en lång och komplicerad kollektiv process där universitetsstudenter, intellektuella och teologer, det vill säga huvudsakligen personer ur medelklassen, var de viktigaste aktörerna. Jag återkommer till detta i min kommande doktorsavhandling om befrielse-teologins framväxt.

²¹ Gilberto Giménez, ”Editorial. Pasión y muerte de Cristo en el Paraguay”, i *Comunidad*, Número 539, 1968.

²² Gustavo Gutiérrez, *A Theology of Liberation. History, Politics, and Salvation. Revised Edition with a New Introduction*, Orbis Books, Maryknoll 1994, p. xviii.